

Oorlog aan de oorlog!

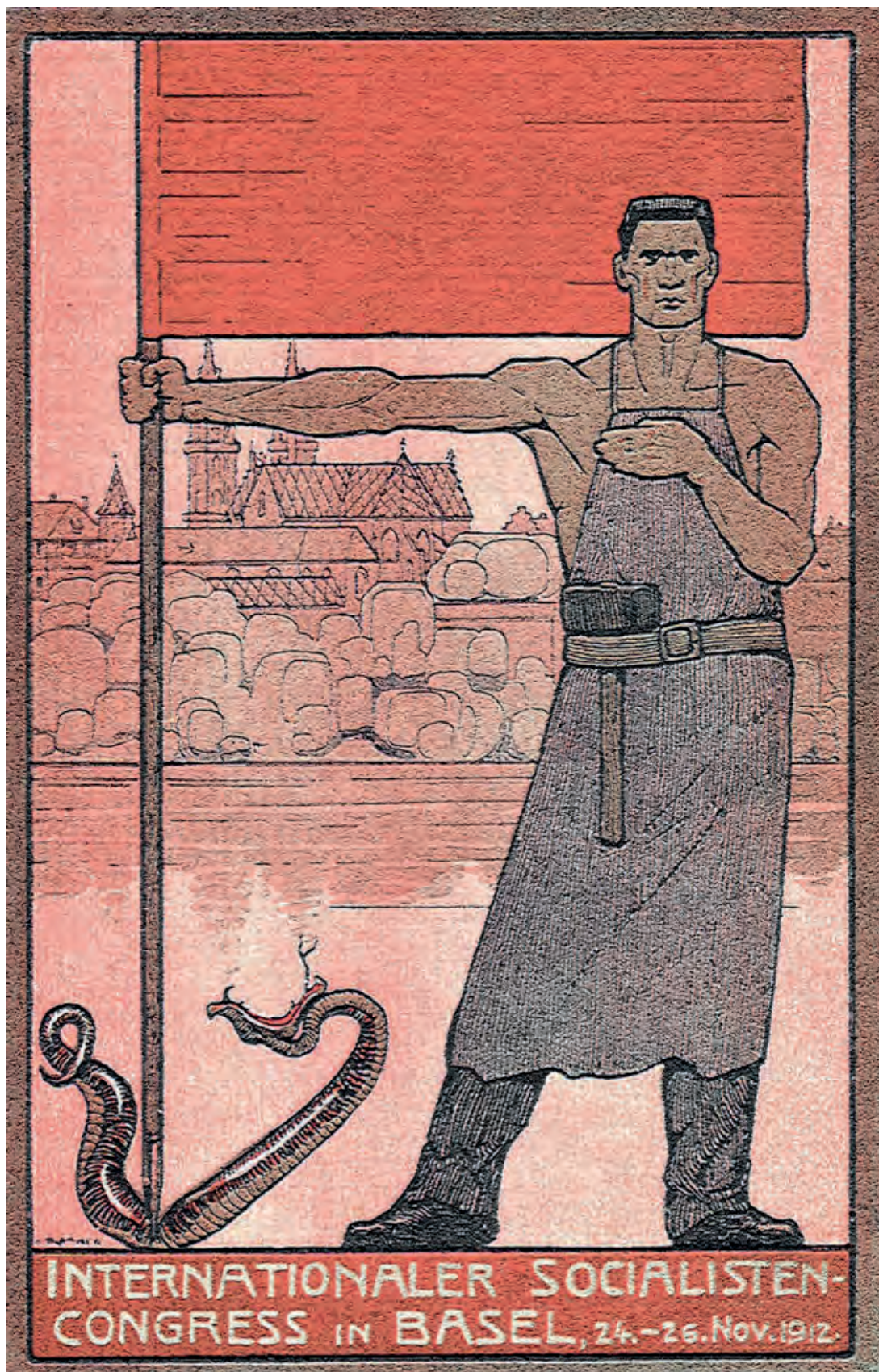
Waarom konden de socialisten de Eerste Wereldoorlog niet tegenhouden?

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog gingen de socialistische partijen mee in de oorlogspsychose die op dat moment overal in Europa heerste.¹ Uiteindelijk stemden ze ook in met de zogenaamde oorlogskredieten. Zodra de Duitse troepen aan onze grens verschenen, maakte internationalisme in ons land plaats voor patriotisme. Er was geen sprake meer van verzet tegen de militaire reactie van de regering.

In de voorafgaande jaren spraken de socialistische organisaties zich nochtans luid en ondubbelzinnig uit tegen de veroveringsdrang en het militarisme van hun regeringen. Op 24 en 25 november 1912 vond in de kathedraal van het Zwitserse Bazel het Buitengewoon Congres van de Tweede Internationale plaats. Het was haast letterlijk een hoogmis van het pacifistische gedachtegoed.

De socialistische pers deed uitgebreid verslag van die uiting van internationalisme en proletarische eenheid. De sociaaldemocratische leiders hadden regelmatig contact met elkaar (onder meer binnen de Tweede Internationale), zodat ze afspraken konden maken over een gemeenschappelijk optreden tegen de dreigende oorlog. De militaire recepten van hun respectieve regeringen hadden op die manier vermeden kunnen worden. En toch is het anders gelopen ...

Affiche uitgegeven naar aanleiding van het congres van de Tweede Internationale in Bazel in 1912.
(<https://www.tageswoche.ch/wp-content/uploads/2012/11/imagescms-image-000296826>)

INTERNATIONALER SOCIALISTEN-
CONGRESS IN BASEL, 24.-26. NOV. 1912.

‘Stoeten trokken door de straten. De Burgvogteilhalle waar het Congres zou worden geopend was overdekt met beschilderde doeken, rode vanen met opschriften in verschillende talen. Onderweg kruiste men muziekkorpsen en zangkoren. Naast de afgevaardigden was er ook een aanzienlijke menigte naar de stad gekomen, werkmensen van het omliggende platteland, arbeiders uit heel Zwitserland. Met de neus in de wind flaneerde al dat volk door de stad als was het een immense toeristische rondleiding.’²

Het Buitengewoon Congres van de Tweede Internationale op 24 en 25 november 1912 in de protestantse kathedraal van Bazel was niet alleen voor de 555 gedelegeerden uit 23 landen een gewichtige gebeurtenis. Het inspireerde ook de Franse schrijver Louis Aragon. Zo’n twee decennia later gebruikte hij het congres als decor voor de epiloog van zijn roman *Les Cloches de Bâle*. Het is duidelijk dat de romancier de vredesmanifestatie als een hoogtepunt zag, als de laatste gelegenheid waarop de vertegenwoordigers van de arbeidersbeweging van alle nationaliteiten verenigd waren en eenstemmig hun afkeer van de oorlog lieten klinken.

Het was ook op die bijeenkomst dat de Franse socialistische partijvoorzitter en vredesmilitant Jean Jaurès zijn redevoering hield, waarin hij verwees naar de middeleeuwse klok uit een lied van de Duitse dichter Schiller met de inscriptie ‘De levenden roep ik, de doden beklag ik, de bliksem breek ik’.³ Met die bezwerende woorden trachtte Jaurès het gevaar te keren dat boven Europa hing. Ook sprekers uit andere landen hielden bezielde toespraken. De Oostenrijker Victor Adler sprak over de grote verantwoordelijkheid van zijn land in de crisis; de Duitser Hugo Haase had het over de enorme demonstraties in Duitsland; een eenzame spreker uit de

Balkan vertelde over de gevechten waar zijn landgenoten het slachtoffer van waren; en Clara Zetkin benadrukte de rol van de vrouw in de strijd voor de vrede. Iedereen gaf blijk van dezelfde verheven intenties. De taal was heel strijdlustig en klonk ondanks alles ook erg idealistisch en haast naïef.

Toen Aragon het laatste hoofdstuk van zijn socialistisch-realistische roman schreef, kende hij het verloop van de geschiedenis al. Hij kon niet weggijken van het feit dat het verhaal slecht zou aflopen. Dat verklaart waarom hij zijn beschrijving van de atmosfeer in de stad Bazel een dreigende wending gaf: ‘Boven alles, in de mist, weerklonken de klokken van de kathedraal. Zwaar, zwaar, zwaar, zwaar was het lied. De tragische tonen wentelden in de lucht als een teken van ongerustheid. Zij leken het feestelijke uitzicht van de stad tegen te spreken. Alsof de redders naar elders werden opgeroepen, naar een verre brand.’⁴

Mijn interesse voor het Congres van Bazel werd opgewekt door de biografie van Frans Masereel door Joris Van Parys. Net als veel gewone Gentenaars bewonderde Masereel zijn stadsgenoot Edward Anseele. De socialistische vormman was voor hem de belichaming van het hardnekkige verzet tegen de uitbuiting van het fabrieksproletariaat in zijn stad. Nu stond er iets in de biografie dat mijn belangstelling wekte. Edward Anseele nam niet alleen deel aan het bewuste congres, zijn faam binnen de internationale socialistische beweging was zo groot dat hij zelfs de openingstoespraak hield. In Masereels biografie werden enkel de slotwoorden uit de toespraak overgenomen.⁵ Het volledige slot van de toespraak van Anseele luidde als volgt: ‘De gebeurtenissen volgden elkaar de laatste jaren snel op, tot verbazing van de hele wereld. Ook het proletariaat liet zich verras-

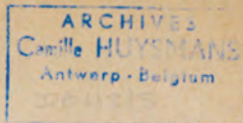
sen. Dat mag en zal niet meer gebeuren. Wij moeten onze verdediging voorbereiden tegen de gewelddadige aanslagen van het kapitalisme en klaarstaan voor de overwinning op de bourgeoisstaat. Oorlog aan de oorlog! Vrede op aarde! Leve de Internationale!’⁶

In hun eenvoud drukten die slogans perfect uit waar het op de vredesmanifestatie om draaide. Anseele sprak er krachtige taal, die op een stormachtig applaus werd onthaald. Zijn redevoering was veel revolutionairder dan je zou verwachten van een politicus met een reformistisch imago, die vooral bekend stond om zijn verwezenlijkingen in de coöperatieve beweging. Eigenlijk was het toeval dat Anseele de redevoering kon houden. Normaal gezien zou de Brusselse politicus Emile Vandervelde, de voorzitter van het Bureau van de Internationale, het congres openen. Daags voor de opening meldde hij echter met een telegram dat hij niet kon vertrekken door een aanval van reumatiek. Daardoor kreeg Anseele de vraag om het congres voor te zitten.

In mijn enthousiasme ging ik volledig akkoord met Anseeles woorden. Want dergelijke strijdvaardige en tegelijk pacifistische taal was toch precies wat nodig was in dat tijdvak, kort voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog? Naar mijn mening was het een blijk van een juiste ingesteldheid. Er werden nagels met koppen geslagen. Het deed me besluiten dat de socialistische – ook zij die afkomstig waren uit ons kleine landje – op dat moment over correcte inzichten beschikten. Een oorlog op wereldschaal moest met alle middelen voorkomen worden. Alleen het verenigde proletariaat was daartoe in staat, zo luidde de juiste analyse.

Het Manifest van het Vredescongres

Het Manifest van Bazel verwees uitdrukkelijk naar twee eerdere congressen van de Internationale: in Stuttgart (1907) en Kopenhagen (1910). In Stuttgart werd vooral het gebruik van de werkstaking als middel tegen de oorlog besproken. Het leverde een moeilijk oplosbaar dilemma op: enkel in landen met goed georganiseerde en gedisciplineerde vakbonden kon een algemene werkstaking doeltreffend zijn. Slaagde de staking in zo’n modern land, dan zou het echter onder de voet gelopen worden door de legers van een minder ontwikkeld land. De Duitsers waren dan ook geobsedeerd door het Russische gevaar. Jaurès verdiepte zich niet in de concrete problemen die een werkstaking met zich meebracht: hij zag de staking vooral als een idee dat enthousiasme kon opwekken bij het volk. Volgens de vooraanstaande Duitse afgevaardigde Bebel was zo’n algemene werkstaking echter onuitvoerbaar. Dacht de arbeider aan staken, dan was dat om loonsverhoging te krijgen, zo meende hij. Dacht diezelfde arbeider aan oorlog, dan zag hij dat eerder als een kans om mee te doen, de buitenlanders te verslaan en zijn land te beschermen. Maar in feite vreesde Bebel de geringe slaagkansen van de staking minder dan de represaillemaatregelen die de Duitse regering zou nemen tegen de socialistische organisaties, als de congresmotie te ver zou gaan. Bij de Duitse socialistische leiders leefde de vrees dat hun kranten verboden zouden worden, de drukkerijen in beslag genomen, de volkshuizen gesloten, de organisaties ontbonden en zichzelf opgesloten zouden worden. Onder aanvoering van Rosa Luxemburg en Vladimir Iljitsj Lenin vond de linkerzijde dat de arbeidersklasse steeds herinnerd moest worden aan haar plicht om de oorlog om te

Contre la Guerre Gegen den Krieg - Against War

Invitation au Congrès Socialiste International de Bâle

24, 25, 26 novembre 1912

BUREAU SOCIALISTE
INTERNATIONAL

MAISON DU PEUPLE
BRUXELLES

CONTRE L'EXTENSION DU CONFLIT BALCANIQUE

Le 17 novembre, manifestations dans tous les grandes villes d'Europe.

Les 24, 25 et éventuellement le 26 novembre, Congrès extraordinaire avec meeting international à Bâle (Suisse).

Bruxelles, le 9 novembre 1912.

Aux Partis et Associations socialistes :

Aux organisations ouvrières, syndicales et coopératives.

Vu les dangers de l'heure présente et à l'effet d'appuyer par un mouvement général la démonstration de nos camarades autrichiens, qui à eu lieu le 10 novembre et visait l'extension du conflit balcanique, le Bureau Socialiste International a décidé d'organiser pour le 17 novembre des meetings internationaux dans toutes les grandes villes d'Europe. Il a décidé, en outre, d'avancer la réunion du Congrès international qui aurait dû avoir lieu à Vienne en 1913 et de convoquer un Congrès extraordinaire avant le 1er janvier 1913. Dans ces conditions, le Congrès de Vienne a été ajourné à 1914 et le Comité Exécutif a accepté avec reconnaissance l'offre qui lui a été faite par les organisations socialistes de Bâle de réunir en cette ville le Congrès extraordinaire de 1912.

La date de ce Congrès est fixée aux 24, 25 et éventuellement au 26 novembre et la réunion aura lieu à la Burgvogelshalle.

Conformément aux décisions prises aux congrès de Londres (1900), confirmées par les congrès ultérieurs, le Bureau y invite :

1° Toutes les associations qui adhèrent aux principes essentiels du socialisme : socialisation des moyens de production et d'échange ; union et ac-

Einführung zum Internationalen Sozialistischen Kongress zu Basel

24, 25, 26 November 1912

INTERNATIONALES
SOZIALISTISCHES BUREAU

VOLKSHAUS
BRÜSSEL

GEGEN DIE AUSBREITUNG DES BALKANISCHEN KONFLIKTS

Am 17 November, Kundgebungen in allen Grossstädten Europas.

Am 24, 25 und eventuell 26 November, ausserordentlicher Kongress und internationaler Meeting in Basel (Schweiz).

Brüssel, 9 November 1912.

An die sozialistischen Parteien und Arbeitervereinigungen ;

An die Arbeiter-Genossenschafts- und Gewerkschaftsorganisationen.

In Anbetracht der Gefahren des gegenwärtigen Augenblicks und um mit einer allgemeinen Bewegung die Kundgebung unserer österreichischen Genossen (die am 10. November stattfand), gegen die Ausdehnung des Balkanischen Konflikts zu unterstützen, hat das Internationale Sozialistische Bureau beschlossen am 17. November in alle Grossstädten Europas internationale Meetings zu organisieren. Es beschloss dabei die Abhaltung des Internationalen Kongresses, der 1913 in Wien hätte stattfinden sollen, zu beschleunigen und vor dem 1. Januar 1913 einen ausserordentlichen Kongress einzurufen. Unter diesen Umständen wurde der Wiener Kongress für 1914 verlagert und das Exekutiv-Comité hat das ihm von den sozialistischen Organisationen Basels gemachte Anerbieten, den ausserordentlichen Kongress von 1912 in dieser Stadt abzuhalten, dankend angenommen.

Dieser Kongress wird am 24, 25 und eventuell 26 November stattfinden, in der Burgvogelshalle.

Gemäss dem von Londoner (1896) und Pariser (1900) Kongress angenommenen, von späteren Kongressen bestätigten Beschlüssen lädt hiermit das Internationale Bureau zur Teilnahme an diesem Kongress ein :

1. Alle Vereinigungen die den wesentlichen Grundsätzen des Sozialismus zustimmen : sozialistische der Produktions- und Austauschmittel,

Invitation to the International Congress of Basel

1912 November 24, 25 and 26

INTERNATIONAL SOCIALIST
BUREAU

PEOPLE'S PALACE
BRUSSELS

AGAINST EXTENSION OF THE BALKANIC CONFLICT

On November 17, demonstrations in all great towns of Europe.

On November 24, 25 and eventually 26 extraordinary Congress with international meeting in Basel (Switzerland).

Brussels, November 9, 1912.

To all socialist parties and associations :

To all working class, trade union and cooperative organisations.

In view of the dangers of the present time and in order to support by a general movement the demonstration of our Austrian comrades against extension of war, which took place on November 10, the International Socialist Bureau decided to organise for November 17 international meetings in all great towns of Europe. The Bureau decided moreover to hasten the meeting of the international Congress which should take place in Vienna in 1913 and to convene an extraordinary Congress before January, 1st, 1913.

Under these circumstances the Congress of Vienna has been adjourned till 1914 and the Executive Committee has gratefully accepted the offer of the socialist organisations of Basel to hold the extraordinary Congress of 1912 in that town.

This Congress will take place on November 24, 25 and eventually 26 in the Burgvogelshalle.

In accordance with decisions taken at the Congresses of London (1896) and of Paris (1900) confirmed by later Congresses, the Bureau invites :

1° All associations which adhere to the essential principles of Socialism : socialisation of the means of production and distribution ; interna-

zetten in revolutie. Het uiteindelijke compromis in de congresresolutie van Stuttgart repte niet meer over de algemene werkstaking, maar herinnerde wel in vagere bewoordingen aan de klassenstrijd.⁷

In 1910, het jaar waarin de Tweede Internationale in Kopenhagen haar achtste congres hield, waren de internationale spanningen in Europa en de omliggende gebieden sterk toegenomen. Landen als Frankrijk, Spanje en Duitsland betwistten elkaar al lang de voogdij over Marokko. Bovendien meende Italië aanspraak te kunnen maken op Libië. Dat zou korte tijd later aanleiding geven tot de Italiaans-Turkse Oorlog. Maar het territorium van het Osmaanse Rijk werd vooral aangevallen in de Balkanregio. Al in datzelfde jaar annexeerde Oostenrijk-Hongarije er Bosnië-Herzegovina. Nu de wereld acht miljoen socialistische kiezers telde, was volgens de Engelse Labourleider Keir Hardie voor het socialisme de tijd gekomen om op te treden als het 'gruwelijke geweten' van de mensheid. Hij was ervan overtuigd dat nieuwe oorlogen te voorkomen waren door in alle landen gelijktijdig te staken: door de transportarbeiders en mijnwerkers, maar vooral ook in de industrie die oorlogstuig vervaardigde. In die geest diende hij op het Congres van Kopenhagen een motie in. Hij riep er de Internationale op om de mogelijkheid van een algemene werkstaking te bestuderen. Een volgend congres zou dan de zaak actief ter hand kunnen nemen. De Duitsers verzetten zich opnieuw, om steeds dezelfde redenen. Daarom werd de resolutie in die zin herschreven dat 'de georganiseerde arbeidersbeweging diende te overwegen of een algemene werkstaking

niet moest worden afgekondigd, indien dit noodzakelijk was om de misdaad van een oorlog te voorkomen'.⁸ Het Bureau van de Internationale stond in voor de coördinatie van dat alles.

In het manifest van het congres van Bazel⁹ kwam het woord 'werkstaking' niet meer voor. Het congres droeg de arbeidersklasse en haar volksvertegenwoordigers wel op om, in geval van een oorlogsdreiging, 'alle inspanningen te leveren om de oorlog te beletten door alle middelen die hen het meest geschikt zullen lijken. Natuurlijk konden deze middelen verschillen naargelang de hevigheid van de klassenstrijd en van de algemene politieke toestand.' Slaagden ze er niet in de oorlog te voorkomen, dan moesten ze 'bemiddelen om de vijandelijkheden meteen te doen ophouden en om met al hun krachten de economische en politieke crisis die door de oorlog werd veroorzaakt te gebruiken om de arbeidersbevolking tot in haar diepste lagen op te hitsen en om de val van de kapitalistische dominantie te versnellen'.

Het manifest duidde de Balkancrisis in de eerste plaats als een 'gevaar voor de beschaving en het proletariaat'. De onbeduidendheid van de belangen die er speelden, stond niet in verhouding tot de ontzaglijkheid van de catastrofe die eruit zou kunnen voortvloeien. De socialisten in Oostenrijk-Hongarije werden opgeroepen zich te blijven verzetten tegen mogelijke aanvallen van hun dubbelmonarchie tegen Servië. Ook moesten de Turken en de Albanen worden ontzien. Het congres zag maar één oplossing voor deze crisis: een democratische federatie van Balkanlanden. Met grote vreugde begroette het congres de proteststakingen van de Russische arbeiders. Die stakingen leverden het bewijs dat zij herstelden van de contrarevolutie in hun land. Het tsarisme was de belangrijkste vij-

Uitnodiging voor het congres van Bazel. (Amsab-ISG, Gent)

and van het Russische volk. Maar de grootste verantwoordelijkheid om internationaal te ageren lag volgens de Internationale bij de arbeiders in Duitsland, Frankrijk en Engeland. Zij moesten hun regeringen vragen geen hulp te bieden aan Oostenrijk-Hongarije of Rusland, zich niet te mengen in de onlusten op de Balkan en een absolute neutraliteit te bewaren. Het zou al te gek en zelfs crimineel zijn dat er tussen die drie staten een oorlog zou uitbreken omwille van een ruzie tussen Oostenrijk en Servië over een of andere haven. Het manifest noemde de kunstmatig in stand gehouden vijandigheid tussen Engeland en Duitsland het grootste gevaar voor de Europese vrede. Het beste middel om die rivaliteit te sussen, was een verdrag dat het aantal oorlogsschepen beperkte.

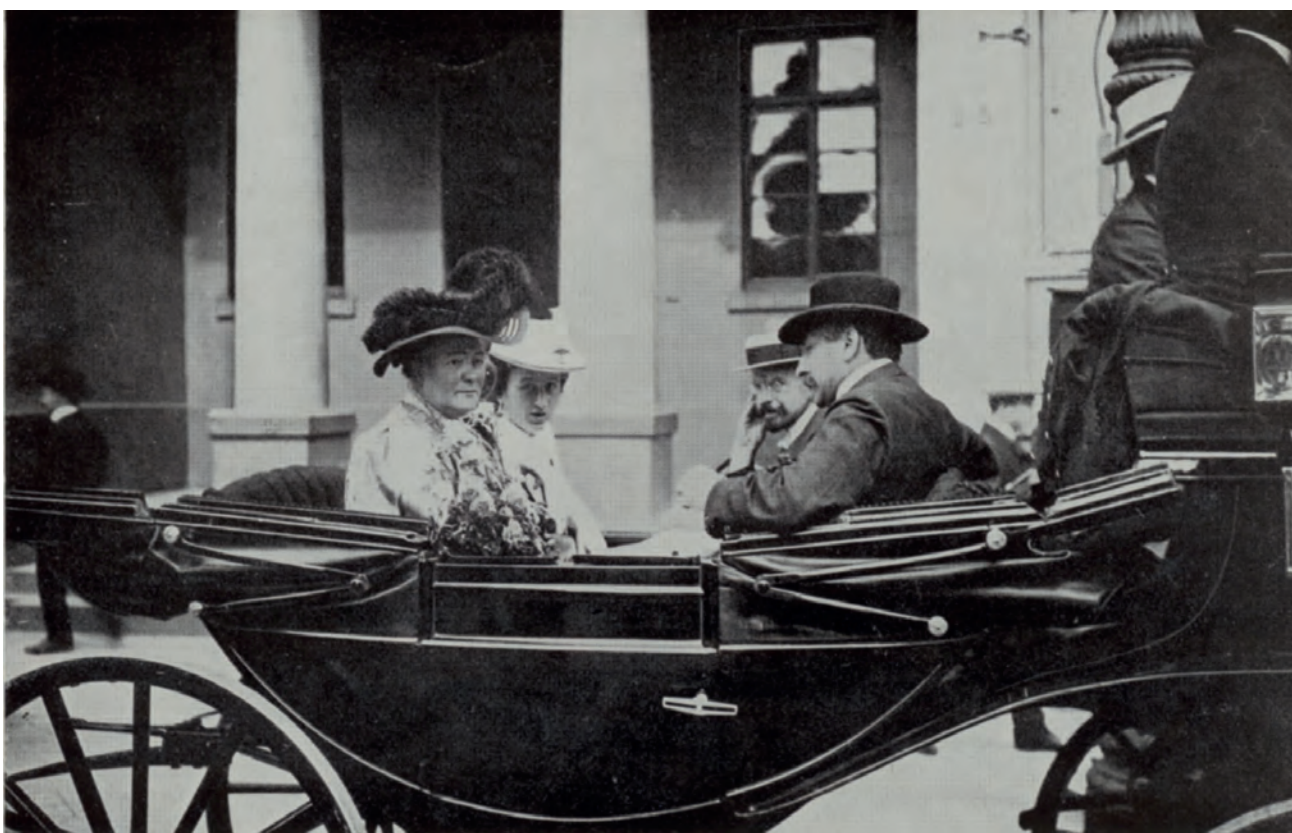
Het manifest eindigde met een oproep aan de arbeiders uit alle landen om zich tegen het kapitalistische imperialisme te verzetten. Het congres waarschuwde de leidende klassen 'om de ellende die veroorzaakt wordt door de kapitalistische productiewijze niet te verergeren met oorlogsacties. De regeringen moeten weten dat ze zonder gevaar voor zichzelf geen oorlog kunnen ontketenen.' Om dat dreigement te staven, verwees het naar wat er in 1871 gebeurd was na de Frans-Duitse oorlog (toen in Parijs de revolutionaire opstand van de Commune uitbrak) en na de Russische revolutie van 1905 (die een reactie was op de Russisch-Japanse oorlog).

Het manifest van Bazel drukte ondubbelzinnig internationalistische ambities uit. Tot dat besluit kwam ook de bolsjewiek Vladimir Iljitsj Lenin. Hij sprak zijn waardering uit door het manifest te betitelen als 'de vergeten woorden van het socialisme'.¹⁰ Toen de wereldoorlog al een jaar aan de gang was, schreef de Russische revolutionair vanuit zijn Zwitserse ballingsoord een brochure met

de veelzeggende titel *Het bankroet van de Tweede Internationale*. Lenins oordeel over het manifest was formeel: 'Deze resolutie [...] is de meest nauwkeurige en volledige, de meest plechtige en officiële uiteenzetting van de socialistische opvattingen over de oorlog en de tactiek tegenover de oorlog. [...] Maar misschien is het Manifest van Bazel een nietszeggende oproep en heeft het geen nauwkeurig omlijnde historische of tactische inhoud die volstrekt betrekking heeft op de tegenwoordige concrete oorlog? Juist omgekeerd. In de resolutie van Bazel treft men minder nietszeggende mooipraaterij en meer concrete inhoud aan dan in andere resoluties. De resolutie van Bazel spreekt juist over de oorlog die daadwerkelijk uitgebroken is, ze spreekt juist over de imperialistische conflicten die in 1914/1915 daadwerkelijk tot uitbarsting gekomen zijn.' Het manifest noemde al de conflictgebieden. Dat wees op een vooruitzicht op de huidige oorlog, zo stelde Lenin vast: 'In verband met deze oorlog tussen de Europese grootmachten verklaart het Manifest van Bazel precies dat men hem niet mag vergoelijken met enig voorwendsel van nationaal belang.'

Wat kwam er terecht van de beloften?

Waren de socialisten ten tijde van het congres van Bazel werkelijk 'gezellen zonder vaderland', zoals de conservatieve rechterzijde hen misprijzend noemde? En klopte de linkse mythe van het internationalistische proletariaat dat actief voor de vrede wilde strijden? Noch het rechtse, noch het linkse verhaal – ze waren overigens sterk gelijklopend – strookte in België met de werkelijkheid, zo stelde historicus Guy Vanschoenbeek vast.¹¹ De marxistische theorieën hadden

V.l.n.r.: Klara Zetkin, Rosa Luxemburg, Emile Vandervelde en Pieter-Jelles Troelstra op weg naar een meeting van de Tweede Internationale in Stuttgart in 1907. (Amsab-ISG, Gent)

weinig invloed in de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Het vredesideaal en een vaag antimilitaristisch sentiment leefden echter wel binnen socialistische kringen, temeer daar het leger herhaaldelijk was ingezet om betogingen en stakingen te onderdrukken. Dat milde pacifisme ging hand in hand met een discours waarin het patriottisme duidelijk aanwezig was. Het klassebewustzijn en de vijandigheid tegenover de werkgever was voor de gemiddelde arbeider volkomen verenigbaar met de verdediging van de eigen regering in oorlogstijd. En zo hadden de socialisten het principe van de nationale verdediging al aanvaard, misschien wel zonder er de consequenties van in te zien. Anders dan

bij de meeste andere federaties van het land hield men in Gent wel vast aan een radicaal internationalistisch discours.¹² Met ongeveer een vijfde van het aantal zetels in de Kamer was de BWP louter een oppositiepartij die nauwelijks deelnam aan het beleid. Maar de Belgische socialisten waren hun vaderland niet vijandig gezind en zij toonden zich bereid om ooit deel te nemen aan de macht. Misschien kan men in deze omstandigheden eerder spreken van 'gezellen op zoek naar een vaderland'.

In maart 1913 debatteerde de BWP op haar partijcongres over het militaire vraagstuk. Na de afschaffing van het lotelingensysteem in 1909 was er weer een legerhervorming

op til met een algemene dienstplicht voor alle jonge mannen. Daarmee wilde de regering het jaarlijkse contingent op 33.000 manschappen brengen. Op hun partijcongres vonden de Belgische socialisten weerstand tegen buitenlandse verovering en binnenlandse onderdrukking geoorloofd. Dat moest echter gebeuren door gewapende milities van alle burgers die, naar Zwitsers model, louter zouden instaan voor 's lands verdediging. Hiermee bevestigden de socialisten het oude concept van de 'gewapende natie'. Tegelijk poneerden ze dat de arbeidersklasse de plicht had het vaderland te beschermen. Eerder had partijvoorzitter Emile Vandervelde verklaard dat enkel een linkse regering een efficiënte nationale verdediging kon organiseren. Maar hij voegde eraan toe dat de socialisten nu al alles in het werk zouden stellen om concrete maatregelen te eisen van de rechtse bewindvoerders. *L'Echo de l'Armée* merkte op dat hij als een staatsman had gesproken.¹³

Op het moment dat de partij zich over de militaire organisatie boog, bereidde ze ook een algemene staking voor. Het gevolg was dat in april 1913 zo'n 400.000 arbeiders meer dan een week lang het werk neerlegden. Die massale actie ging niet over de legerhervormingen, de oorlogsdreiging of een loonsverhoging: de centrale eis was het algemeen enkelvoudig stemrecht. 'Zolang wij dit recht niet genieten, zal België ons land niet zijn', zei Anseele in de Kamer.¹⁴ Paradoxaal genoeg werkte de strijd voor de uitbreiding van het kiesrecht en de verdere democratisering van het openbare leven bij de socialisten de identificatie met de natiestaat in de hand.¹⁵ Sommigen begonnen al te dromen van een absolute meerderheid in het parlement.¹⁶

Niet iedereen binnen de partij was echter zo gemakkelijk te verleiden tot de identifi-

catie met de natiestaat. Zo verklaarde de Socialistische Jonge Wacht (SJW) dat, zelfs als het algemeen enkelvoudig kiesrecht een feit zou worden, ze nog niet zou meewerken aan de verdediging van het vaderland. Pas als iedereen op voet van totale gelijkheid was gesteld, zouden de jongeren van hun vaderland kunnen houden.¹⁷ De socialistische jongerenpers citeerde dan ook instemmend Anseeles uitspraak van jaren eerder: 'Niemand is wezenlijk vrij die de volgende drijfkrachten niet bezit: stemrecht om de wetten te maken naar zijne behoeften, verzekerd bestaan om door broodgebrek voor andermans wil niet te moeten onderdoen, en wapens om de twee vorige onschendbare mensenrechten te verdedigen tegen vreemde veroveraars of binnenlandse verdrukkers. De gewapende natie is de bewapening der werkers en ontwapening der rijken.'¹⁸

Belangrijke buitenlandse auteurs als Karl Liebknecht en Lenin onderstreepten het belang van de antimilitaristische werking van de Belgische SJW. Hun bewonderende commentaren groeiden zelfs uit tot een heuse legende. Lenin beschreef hoe de jongerenorganisatie in contact bleef met haar leden, ook toen die onder de wapens werden geroepen en dat zij op die manier tegen een kleine vergoeding op de hoogte gehouden werd over wat er in de kazerne gebeurde. Hij beweerde bovendien dat er in alle regimenten geheime groepen bestonden die in staat waren de repressieve plannen van de militaire overheid te dwarsbomen. Vanschoenbeek onderzocht het waarheidsgehalte van die legende, maar vond slechts weinig bewijzen.¹⁹ Bij gevallen van ongehoorzaamheid en desertie was het moeilijk te achterhalen of de gedragingen in de hand waren gewerkt door de socialistische propaganda en agitatie, in het bijzonder die van de SJW. Bovendien is er nooit een geval

vastgesteld van socialistische militanten die in het leger effectief vervolgd werden voor het uiten van hun politieke mening. Wellicht werkten de socialisten om propagandistische redenen zelf mee aan de verspreiding van de legende. Ze wisten nochtans goed dat hun invloed in het leger niet zoveel voorstelde.

In de periode net voor de oorlog was de bevolking zich blijkbaar weinig bewust van het dreigende gevaar. Zelfs toen de regering op 29 juli 1914 het leger begon te mobiliseren, hielden weinigen rekening met een oorlog. De Gentse socialistische krant *Vooruit* drukte de verdedigingsrede af die ‘een zekere Rosa Luxemburg’ hield bij haar proces tegen de Pruisische militaire overheid. Het was een fait divers tussen allerlei andere, veel sensationelere berichten. Op de dag dat de krant berichtte over de aanslag op de Oostenrijkse troonopvolger in Sarajevo was de geplande feestelijkheid voor de opening van het nieuwe feestpaleis van *Vooruit* voorpaginanieuws. Van enige verzetsgeest was blijkbaar weinig sprake. Die gelatenheid zou zich hebben voortgezet in de BWP.²⁰ Op 2 augustus 1914 kondigde het dagblad *Vooruit* toch nog een protestbetoging aan die een dag later in Gent zou plaatsvinden: ‘Een grootsche betoging voor den Vrede en tegen den Oorlog.’ De volgende dag werd die vredesbetoging echter verboden op last van de regering. *Vooruit* riep verontwaardigd maar machteloos uit: ‘Leve de vrede! Weg met den oorlog! Weg met het kapitalisme dat tot den oorlog drijft; leve het internationale socialisme! Leve het vredelievende proletariaat!’²¹

De bijeenkomst van de laatste kans

Na de moord op de troonopvolger van Oostenrijk zond dat land op 24 juli 1914 een ultimatum aan Servië. Dat was zo grof dat het enkel als oorlogsprovocatie kon bedoeld zijn. De vrede in Europa was ernstig in gevaar; de socialistische leiders mochten dus niet onverschillig blijven. Het volgende congres van de Tweede Internationale was pas in augustus gepland, en dan nog in de Oostenrijkse hoofdstad. Daarom besloten de socialisten eerder samen te komen op een andere plek. Dat werd de zitting van de laatste kans, de bijeenkomst waarop de plechtige vredesgeloofte die twee jaar eerder was gedaan in Bazel moest worden waargemaakt. Op 29 juli verzamelden zich in het Brusselse Volkshuis zo’n twintig mensen, onder wie Jean Jaurès, Hugo Haase, Karl Kautsky, Rosa Luxemburg, Victor Adler, Emile Vandervelde, Edward Anseele en Keir Hardie. Geen enkel land liet verstek gaan. Desondanks heerste er in hun midden geen gevoel van triumfalisme. De oorlog leek haast onvermijdelijk. Het was ‘met gevoelens van wanhoop en machteloosheid’ dat het Bureau bijeenkwam.²²

Voor alle tactische vragen die op de vroegere congressen waren gerezen moest tijdens deze bijeenkomst onmiddellijk een oplossing gevonden worden. Wat was te verwachten van een internationaal arbitragehof waar de geschillen tussen naties konden worden voorgelegd? En wat moest er gebeuren in de verschillende parlementen wanneer er over de oorlogskredieten werd gestemd? Zouden ze die dan verwerpen om de bewapeningswedloop en de oorlogswaanzin te stoppen? Tenslotte was dat niet onrealistisch, nu de socialisten in Frankrijk en Duitsland versterkt uit de verkiezingen gekomen waren. In de Duitse Rijksdag vormden de sociaal-

Laatste bijeenkomst van de Tweede Internationale te Brussel, enkele dagen voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. We herkennen o.a. Emile Vandervelde (4e v.l.), Jean Jaurès (midden) en Louis De Brouckère (rechts van Jaurès). (Amsab-ISG, Gent)

mocraten zelfs de grootste fractie. Of zouden de socialisten toch grijpen naar het ultieme middel van de volksofstand, de organisatie van een staking tegen de oorlog of, wie weet, van een revolutie? Het ontbrak in heel Europa niet aan protest tegen het hysterische patriottisme: er waren stakingen in Rusland en betogingen in Frankrijk en Duitsland. In Parijs riep de vakbond *Confédération générale du travail* (CGT), die sterk onder invloed stond van het anarchisme, op om massaal te manifesteren. Na de oproep trok een gigantische menigte door de boulevards van de stad. Overal weerklonk 'A bas la guerre!' als antwoord op het chauvinistische 'A Berlin!'. Na afloop vroeg Jaurès aan de vakbond om de betoging op

9 augustus te herhalen, omdat op die dag het vervroegde congres van de Internationale gepland was in de Franse hoofdstad.²³ Hugo Haase ontving tijdens de bijeenkomst van 29 juli in Brussel een telegram over de protestdemonstraties en massabetogingen die zijn partij in alle Duitse steden had georganiseerd. Het motto luidde daar 'Gegen das verbrecherische Treiben der Kriegshetzer'.²⁴ Dat moest het antwoord zijn op de nationalistische kreet 'Nach Paris!'. Meer dan een half miljoen mensen gaf gehoor aan de oproep van de socialisten.

Wat konden ze nog doen? Wat wilden de arbeiders? Op die vragen moesten de bureauleden een antwoord vinden tijdens hun spoedbijeenkomst in Brussel. Eén antwoord

was twee dagen eerder al gegeven tijdens een vakbewegingscongres in Brussel, waarop de leider van de Franse CGT Léon Jouhaux en de aanvoerder van de Duitse vakbeweging Carl Legien aanwezig waren. Jouhaux had verontrust gevraagd wat de Duitse bonden van plan waren. De Franse bonden zouden de staking afkondigen als de Duitsers dat ook deden, maar Legien zweeg.

In haar boek *De Trotse Toren, een portret van de wereld in de jaren 1890-1914* schrijft historica Barbara Tuchman over die ontmoeting.²⁵ Er bestaat geen eensgezindheid over wat er tijdens dat informele overleg precies gebeurde. Toch suggereert haar relaas op pijnlijke wijze waarom de socialisten de Eerste Wereldoorlog niet konden tegenhouden. Wordt hier niet beschreven hoe de ene vakbond een concreet voorstel deed aan de andere om gezamenlijk op te komen voor vrede? Was die demarche niet precies wat nodig was om tot de gewenste oplossing te komen? Uiteraard zijn allerlei nuchtere bedenkingen te maken over de haalbaarheid van zo'n voorstel – wat Tuchman trouwens ook doet. Toch wordt hier een gebeurtenis geschetst die de verdere ontwikkeling van het conflict misschien had kunnen beïnvloeden. In ieder geval illustreert ze de onwil van de Duitse socialisten om hun nek uit te steken en om zich te verzetten tegen hun eigen regering. Uiteraard is het zeer moeilijk te bepalen waarom de Duitse syndicalist zich zo afwijzend opstelde op het moment dat een verlossend antwoord van hem werd verwacht. Maar het is wel mogelijk en zinvol om iets te zeggen over de achtergrond waartegen het Duitse socialisme moest optreden.

Duitsland was op dat ogenblik een van de leidende economische machten van de wereld. Tegelijk was er sprake van een zeer conservatieve staatsvorm, een gebrekkig functionerende democratie en een haast absolu-

tistisch keizerlijk hof. De Rijksdag, het Duitse parlement, had eigenlijk weinig te zeggen, zeker op het vlak van buitenlandse politiek en defensie. Parlementsleden konden zelfs geen minister worden. Bovendien vormde het leger in het keizerrijk een onaantastbaar bastion dat grotendeels onttrokken was aan parlementaire controle. Machtige rechtse belangengroepen pleitten ervoor om, in navolging van Bismarck, de sociaaldemocratie opnieuw te verbieden. De politiek werd in essentie bedreven door een kleine elite met een grote invloed op het algehele beleid, en zeker op het cruciale beleid inzake oorlog en vrede. Voor de Eerste Wereldoorlog maakte de sociaaldemocratische partij of vakbond nog geen deel uit van die elite.²⁶ In een artikel uit 1915 verklaarde Emile Vandervelde dat hij wel moest geloven dat de meerderheid van de Duitse socialisten oprecht meende dat de oorlog voor hen een verdedigingsoorlog was. Ze wilden de ordelijke democratische rechtsstaat, die het Duitse rijk volgens hen was, beschermen tegen het despotisme van de tsaar en beschouwden de Russische vorst als hun ergste vijand. Aangezien Frankrijk en Engeland zich met hem hadden verbonden, moesten zij er maar de gevolgen van dragen. De Duitse natie voelde zich in die situatie bedreigd en ingeklemd. Nu het land er nog goed voorstond, vonden hun militairen dat ze maar beter een preventieve oorlog konden beginnen tegen Rusland. Het was echter cruciaal dat Duitsland niet als eerste zou mobiliseren, nu de sociaaldemocraten hun grote vredesdemonstraties hielden. Het land moest alle schuld voor de oorlog in de schoenen van Rusland kunnen schuiven. Duitsland werd daarbij sterk geholpen toen Rusland op 25 juli zelf overging tot gedeeltelijke en op 30 augustus tot algemene mobilisatie. Zo konden de Duitsers op 31 augustus zonder gezichts-

verlies reageren met een ultimatum. Veel Duitsers dachten trouwens dat het conflict niet lang zou duren: ze dachten eerder aan ‘een wandeling van drie maanden’, zoals dat bij eerdere oorlogen het geval was.²⁷

Wie gaf de genadeslag?

Op de tweede dag, aan het eind van de spoedbijeenkomst in Brussel, bracht het Bureau van de Internationale nog een resolutie uit. Die was bedoeld als oproep aan de kameralen uit heel Europa om mee te werken aan vrede, alsof het een diplomatieke aanbeveling betrof. De oproep spoorde Oostenrijkers, Duitsers, Fransen, Russen, Italianen en Engelsen in algemene bewoordingen aan om hun specifieke bijdrage te leveren. Een concreet actieplan was er niet en was er nooit geweest.

Na de bijeenkomst keerde ook Jean Jaurès terug naar Parijs. Er werd verwacht dat hij het proletariaat zou organiseren tegen de verschrikkelijke dreiging die in de lucht hing. De avond ervoor had hij zich nog ten volle kunnen geven, toen hij tijdens een masabijeenkomst in het Koninklijk Circus een gelijkgezind publiek had toegesproken en zijn pacifistische boodschap op een ovatie was onthaald. Het publiek had in het bijzonder gejuicht voor de verbroedering die zich op het podium voltrok tussen Jaurès en zijn Duitse kameraad Haase. Na afloop van de meeting keerden de arbeiders gerustgesteld naar huis, zingend ‘dat d’Internationale morgen zal heersen op aard’. ‘Die avond leek Brussel de Europese hoofdstad van de vrede geworden’, zo schreef Roger Martin du Gard in zijn romancyclus *Les Thibault*.²⁸

Daags na zijn terugkomst in Frankrijk vernam Jaurès dat Duitsland een ultimatum had gesteld aan Rusland, waarop de tsaar had geantwoord dat hij de mobilisatie niet meer

kon uitstellen. Dat was voor de Duitse keizer de aanleiding om de staat van beleg af te kondigen en het bevel te geven het leger paraat te houden. Daardoor besepte iedereen in Parijs dat de kans op een wereldoorlog heel dichtbij was gekomen. Jaurès maakte zijn opwachting bij eerste minister Viviani, om daarna in de Kamer in het Palais Bourbon de strijd voort te zetten. Zelf weigerde hij te wanhopen: zolang hij over de Rijn vrienden als Haase had, was er niets verloren. Aan het einde van die dag vol angst en vertwijfeling ging de partijleider samen met enkele collega’s wat eten in een café in de buurt van de redactie van de (toen nog) socialistische krant *L’Humanité*. Het was zomer en de ramen stonden open. Jaurès zat met zijn rug naar een openstaand venster, toen achter hem een jongeman opdook die hem al enige tijd volgde. ‘Landverrader’, zou hij geroepen hebben, waarna hij tweemaal door de vensteropening vuurde. Dat was het einde van Jean Jaurès. Met hem viel ook het eerste slachtoffer van de Eerste Wereldoorlog.²⁹

De volgende dag haastten Camille Huysmans, de secretaris van de Tweede Internationale, en de Duitse partijbestuurder en latere rijkskanselier Hermann Müller zich vanuit België met de trein naar Parijs. Ze wilden redden wat er nog overbleef van de wankele socialistische eenheid. Müller was geen onbekende voor de Franse socialisten: twee jaar eerder had hij als vertegenwoordiger van de SPD het partijcongres nog toegesproken.³⁰ Het bestuur van de Duitse socialistische partij had hem naar Frankrijk gezonden om er met de partijverantwoordelijken te overleggen. Zou het de Duitse en Franse socialistische

Voorpagina van de krant *Vooruit* met de aankondiging van de moord op Jean Jaurès, 01/08/1914. (Amsab-ISG, Gent)

Druslater-Uitgever
Geme: Maatschappij HET LICHT
bestuurder:
DE VISCH, Leeborg-Gent
... REDACTIE .
ADMINISTRATIE
HOOGPOORT, 29, GENT

VOORUIT

Orgaan der Belgische Werkliedenpartij. — Verschijnende alle dagen.

ABONNEMENTSPRIJS
BELGIE
Drie maanden 3.25
Zes maanden fr. 6.50
Een Jaar fr. 12.50
Men abonneert zich op alle postrechten
DEN VREEMDE
Drie maanden (dagelijks
verzonden) fr. 6.75

De Internationale Sociaal-Democratie verliest haren hoofdleder JEAN JAURES is vrijdag avond te Parijs vermoord

JAURES is vermoord !

Dezen nacht werd ons uit Parijs eene vreeselijke tijding getelefoneerd: **JEAN JAURES IS VERMOORD!**
Met moeite konden wij dit geloooven, maar gezet. Anselele verzekerde ons spoedig dat het waar was: hem ook was het wreede nieuws uit Brussel getelefoneerd.

JEAN JAURES

Jean Jaures, de machtige leider der Fransche sociaal-democraten, de geleerde en we-reldberoemde spreker, is door een lafaard of een zinneloofde, of een haterlike chauvinist gedood.

Jean Jaures, de gezaghebbende socialist van Frankrijk en de gansche wereld, de apostel van den vrede, is gevallen onder de doodsde kogels van een lage moordenaar, op het oogenblik dat hij de Fransche regering aanmaande alles in het werk te stellen om de wereldvrede te behouden, een Europeesch bloedbad te beletten.

Woensdag laatzte sprak hij te Brussel zijne laatste geestdriftvolle en vurige redevoering uit, als protest tegen den oorlog en tot het behoud van den vrede!

De indruk die wij door deze redevoering hebben opgedaan, zal ons steeds bijblijven.

Jean Jaures is getroffen gister, vrijdag avond, om 9 u. 20 m., toen hij de bureel van « L'Humanité » verliet, in gezelschap van een drietal partijgenooten.

In de rue des Croisants, aan een koffij-huis gekomen, kwam een onbekende kerel op hem toe en schoot den ongelukkige Jaures verscheidene revolverkogels in het hoofd. Onge-paarigstootte storte ten gronde, werd door die hem zijnde gezellen weggebracht, terwijl een gemeesher geropen werd die slechts den dood kon vaststellen.

De moordenaar werd aangehouden en naar het politiekommissariaat gebracht. Hij weigert heelstij zijne persoonlijkheid te doen kennen. Het is een kerel die een 25-tal jaren oud schijnt en zegt studies gedaan te hebben. Meer kan men er niet uit krijgen.

De ontroering die de moordaanslag te Parijs verwekte is onbeschrijfelijk. Deze ont-

roering zal over de gansche beschaafde wereld met min groot zijn.
Met Jaures verdwijnt een der prachtigste figuren uit de sociaal-democratie. De wereld verliest in Jean Jaures een geleerd vredes-apostel voor wiens lijk elkmen met eerbied zijn hoofd ontlooten zal.

Jan Jaures viel op het oogenblik dat hij eene grootsche taak verrichtte: **DE MENSCH-HEID VOOR EENE ISBELIKE UITMOORDING TE BEHOEDEN.**

De rouw die Frankrijk treft, treft de gansche Internationale der sociaal-democratische partij.

In naam der Vlaamsche sociaal-democraten grooten wij diep ontroerd het kille overschot van hem: die zijn leven aan de vrijmaking van het proletariaat wijdde.

(Zie nadere bijzonderheden over den aanslag: blz. 6.)

Jaurès als spreker

Met Jaurès verdwijnt een der prachtigste figuren uit de tegenwoordige wereld.

Als politikus — en vooral op geschiedkundig en koloniaal gebied — staat hij zeer hoog aangeschreven. Als geschiedschrijver heeft hij zeer gedokumenteerde werken geleverd; als spreker was hij het krachtigste, machtigste en schoonste figuur van onzen tijd.

Over de redevoering door Jaurès woensdag laatzte te Brussel ten voordele van den vrede uitgeprossen, schrijft het burgerblad « Le Soir » in zijn nummer van gister, vrijdag, het volgende:

« De welsprekendheid van Jaurès. — Op het einde der vergadering was het een ander muziek, grootsch, dat ons vleide. Jaurès sprak. Zijn woord is zacht als een gezang. Dit gezang ontwikkelde zich stilaan, regelmatig, edel, en dan schijnt zich eensklaps een soort scheppende begeestering den spreker te overnemen. En de hoeders, de aangegripenen raadscha die hij doet oplossen, doen lachen of weenen. »

En het blad geeft dan eenige beelden uit de meesterlijke redevoering van Hem die niet meer is.

Het genot, het schoone, het leerrijke, het volksverheffende dat uit elk woord van Jaurès sprak, zullen wij niet meer hooren, zal ons niet meer doen trillen, zullen wij niet meer kunnen toeschijnen.

Zijn leven

JAURES JEAN-LEON is geboren te Castres (Tarn) den 1 September 1859; hij is dus 55 ja-ren.

Hij werd leeraar in de wijsbegeerte aan het gymnasium te Albi, later aan de Universiteit te Toulouse.

Van in 1883 zetelde hij in de Fransche Kamer; hij deed zich eene eerste maal bijzonder opmerken, na de werkstaking van Decazeville, in 1887, bij een debat over de rechten op het graan.

Op zijn initiatief werd alsdan in de Fransche Kamer aangenomen dat er twee zittingen per week zouden besteld worden, nitsluitend aan de bespreking van sociale wetten besteed.

Den 21 Mei 1889 deed Jaurès eene samen-vatting van het sociaal-probleem niet gekraakt. Maar de eerste gestemde maatregelen verzoeken aan de arbeiders onmiddellijke voordelen en beloven, voor de toekomst al de latere overwinningen, die begrepen zijn in het woord « recht ».

Jaurès geraakte uit de Kamer van 1889 tot 1892.

In Januari 1893 moest Carnaux een volks-vertegenwoordiger kiezen: hun-nam was Jaurès; hij werd niet gekant gekozen.

Het was den eersten keer dat het socialisme buiten de enige graven van eenige overtuigde groepen trad, om de aandacht van allen op zich te trekken.

Ma September 1895 hadden alomtegen-veerliedigen plaats en die brachten te socialisten in de Kamer; het socialisme was in het Parle-ment eene sterke waarmede alle partijen zouden af te rekenen hebben.

Bij de heropening van den Kamerzitting (21 November 1895) was het Jaurès die de socia-listische theorieën kwam uitomzetten:

— Door de uitroeping der Republiek, zegde hij, is aan den werkmans eene politieke soevereiniteit toegekend, terwijl hij daar blijft in het werkhuis. Zij heeft dus in de twee deelen van zijn leven eene ondraaglijke tegenstelling ge-bracht.

Het was Jaurès die in vreedelievenden zin optrad in het konflikt van Elzas-Lorraine, om die streek « hare bestemming, haren wil » te laten.

Hij bestreed krachtig de revanche-idee en sprak steeds van eene toemadering met Duitschland.

Op het voorplan der eischen der sociaal-de-mocraten was het schuttenwerk. Een groot debat had daarover in 1895 plaats in het Parle-ment.

De spierenwegbedienenden, vruchteloos sam-dringend op doorvoering van die hervorming spraken er van, aandelen der compagnies te koopen om in de administraties zitting te kun-nen nemen.

Alsdan deed Jaurès een oproep aan de wer-kerklasblazzen van Albi over te gaan en te toonen dat de gewenschte sociale hervormingen wel konden doorgevoerd worden.

De Fransche socialisten zijn om zoo te zeg-gen voortledend geweest van onomgierd; het strekt ter eere van Jaurès dat hij alles gedaan heeft wat in zijne macht was om de verscheidene groeperingen tot eenheid te brengen.

Hij is er in gelukt, op het einde zijns levens, te slaan...
Over 14 dagen werd het feest der 102 geko-zen geunifieerde socialisten gevierd: de held van het feest was Jaurès.

Jaurès was een reus van het woord; geen als hij, die zoo de kracht der beelden bezat. Maar

hij was daarbij praktisch. Dat toonde hij tij-dens de langdurige periode tot samenbrengen der verschillende partijrichtingen.

— Het is onvoldoende de twee of drie grond-jornalen uit te spreken om de vraagstukken op te lossen. De toepassing van deze formelen op het werkhelven, ze stellen tegenover de icsten, bereiden en ontwerpen van den geest.

In het begin van 1899, achtte men de eenheid in de socialistische partij mogelijk; eenige maanden later was alles in de war, doordat de socialist Millerand in het Ministerie Waldeck-Roussoux trad.

Jaurès was te den beginne van de zijde van Millerand. Doch toen hij zag dat deze niet be-stand was om in het ministerie « te treden » te handelen, boodde hij hem streng; Millerand was verloren en werd uit de partij gelos-ten.

De rol die Jaurès in de zaak Dreyfus speelde is gekend; hij was bevestigd met zijn die den beruchte brief « Assuise » afgeschreven. De groote Zola zal in niets verminderd zijn als wij veronderstellen dat, heeft Jaurès aan « l'Accus » niet medegedeeld, toch zijne gedachten er in opgenomen zijn.

Jaurès heeft altijd eene groote sympathie ge-voeld voor den strijd der Belgische Werklieden-partij. Hij stond in bewondering voor de samenwerklingen door het Belgisch proletariaat gesticht.

Van een studieris in Frankrijk terugkomend, zegde hij over de kooperatie:

— Ik aanzie het, voor wat mij betreft, als het hoogste, het heilzaamste werk dat de socia-listen kunnen verrichten. Aan de werkende klas een deel der economische macht geven, haar eenigen aan het praktische beheer der groote belangen, aldus de bestuurders voorbereiden voor de toekomstige samenleving en het proletariaat invleiden tot het collectief leven, het eene redelijke opleiding gevend en haar een deel der winsten doen gebruiken voor werken van maatschappelijk nut, is van het com-munisme eene klooske macht maken en het grootte familie-ideaal.

Zijn laatste werk was, in de zware gebeurte-nissen die wij thans beleven, te werken, onver-poosd, voor den vrede.

Het was met eene stem trillend van aandoening en teelidertijd van genoege, dat hij, maandag laatzte, in de internationale meeting te Brussel de verzekering gaf dat het Fransch government, rechtzinnig, zonder de minste nevenbedoeling, voor den vrede werkte, aan-dringend bij Rusland.

De woorden sprekend, gevoude men dat Jaurès daar voor een groot deel den bewerker van was...

Jaurès was een der grootste figuren der wereld. Zijn naam zal ouwig in de socialisti-sche en in de Vredesbeweging gehuldigd blij-ven...

Druckers-uitgeefster
Sam: Maatschappij HET LICHT
bestuurder:
P. DE VISCH, Ledeborg-Gent

REDACTIE
ADMINISTRATIE
HOOGPOORT, 29, GENT

VOORUIT

Orgaan der Belgische Werkliedenpartij. — Verschijnende alle dagen.

ABONNEMENTSPRIJS
BELGIE

Drie maanden fr. 3.25
Zes maanden fr. 6.50
Een jaar fr. 12.50
Men abonneert zich op alle postbureaus
DEN VREEMDE
Drie maanden (dagelijks
verzonden) fr. 6.75

GEWOON NUMMER

(10 ure 's morgens)

Prijs per nummer: 3 centiemen

Naarmate belangrijke berichten ons geworden of gebeurtenissen zich voordoen, zullen wij trachten bijzondere uitgaven van ons blad te doen verschijnen, aan 2 centiemen.

Deze zullen telkens het uur van het ter pers gaan dragen.

ERGE TOESTAND VOOR BELGIE

Het Ultimatum van Duitschland

De deutsche troepen zijn in Visé en het alarm is te Luik gegeven. - De geruchten van een veldslag te Verviers was een valsch gerucht. - Men telefoneerde ons uit Meenen dat de fransche troepen over de grens zijn, maar ook dat werd geloochenstraft.

De zetel van het belgisch gouvernement is naar Antwerpen overgebracht.

Het telefonisch gemeenschap gedeeltelijk in België onderbroken. - Te Gent kan men ook geene verbinding meer krijgen met inwoners van de stad zelf.

Het Ultimatum van Duitschland aan België

Ziehier nadere bijzonderheden over het feit dat ons land in eenen ergen toestand brengt:

De Deutsche gezant te Brussel had zondag avond om 7 ure aan M. Davignon, minister van buitenlandsche zaken, in naam der Deutsche regering het ultimatum overhandigd.

Dit ultimatum stelde aan België voor, met Duitschland eene overeenkomst te sluiten, ten einde aan het laatstgenoemde zijn optreden te vergemakkelijken.

Duitschland gaf aan België tijd tot heden 7 ure 's morgens, om te antwoorden.

De ministerraad duurde tot middernacht en is dan hernomen van 1 tot 4 ure 's morgens.

Het antwoord van het Belgisch Gouvernement

De regering heeft per telegraaf het ultimatum van Duitschland alsook het antwoord van België naar Parijs bericht.

Het komt op het volgende neer:

De belgische regering heeft geantwoord dat zij zeer verast was door de Deutsche voorstellen, daar zij de stelligste verzekering had gekregen nopens de onzijdigheid van België, dat België overigens te veel het gevoel zijner waardigheid en zijner belangen had, welke zij zich ten plicht acht te verdedigen, reeds sinds 1830. — om dus te voldoen aan dergelijk voor-

stel van Duitschland. België weigert dus volstrekt de Deutsche troepenoperaties te vergemakkelijken en protesteert tegen elke niet-erbieding van zijn grondgebied. Het is vast besloten door alle middelen in zijne macht zijne onzijdigheid te verdedigen, welke stellig gewaarborgd werd door de tractaten en zelfs door Z. M. den koning van Pruisen.

Het overhandigen dezer nota heeft als gevolg gehad dat de deutsche minister te Brussel het land heeft verlaten.

De deutsche troepen te Visé

Eene officieele mededeeling te Brussel aangekomen meldt dat de deutsche troepen te Visé zijn.

Het noodsein is te Luik gegeven.

De deutsche troepen in Frankrijk

De Agence Havas meldt:

Volgens telegraphen uit vrede bron genomen, wordt het bevestigd dat de Duitschers in Frankrijk zijn gekomen langs Longwy.

Zondag avond koningde men aan dat een slag zou geleverd zijn te Chassigny (Meuse en Morzel) tusschen fransche en deutsche troepen.

De fransche troepen zouden zich van een Duitschen trein hebben meester gemaakt, zacht was.

KANONGEBULDER

Volgens een bericht van klootmedy aan den Tempel zou men kanongebulder hebben gehoord in de richting van Longwy.

Hollandsch Limburg door de Duitschers ingenomen
Antwerpen in staat van beleg

Maandag middag:

Een proclamatie van den burgemeester van Antwerpen meldt, dat daar Hollandsch Limburg door de Duitschers ingenomen is, de stad in staat van beleg wordt gesteld.

Maandag namiddag werd dat onheils-bericht gelogenstrakt.

De fransche troepen in België?

Een onzer partijgenooten uit Meenen telephonerde ons dat de fransche troepen aldaar de grens waren overgestoken.

(Als dit bericht waar is, dan betekent zulkas dat de belgische troepen zouden hebben om te beletten dat de Duitschers verder in ons land dragen.)

Op het Oorlogsterrein

Opstand in de Oostenrijksche leger

De oostenrijksche deserteurs, waaronder verschillende officieren van service van Roemeische nationaliteit zijn, vertelden dat meerdere gevallen van mutterij en de oostenrijksche garnizoenen van Banat zijn zijn voorgekomen.

De magyars betogen hunne mistverdoelheid erover dat zij in de eerste gevechtstijd, staan en dus de grootste verliezen ondergingen.

Eene kolom kozakken in Duitschland

Verleden nacht kwam bij den Duitschen staf, volgend bericht top:

Drezen nacht hebben russische patrouilles de voorschermburg en de Warthe, de Riche,

partijen alsnog lukken om met een gezamenlijke oproep de oorlog af te wenden? Het was in ieder geval het overleg van de allerlaatste kans. Müller achtte het uitgesloten dat zijn partij in de Rijksdag de oorlogskredieten zou goedkeuren, maar door de alsmaar wijzigende omstandigheden kon hij geen garantie geven. De reactie uit het Franse kamp was al even dubbelzinnig: vermits de Fransen louter defensieve bedoelingen hadden, vonden zij het moeilijk te verantwoorden om tegen de oorlogskredieten te stemmen. Ze konden hooguit overwegen om zich te onthouden.³¹

Het opstellen van een gemeenschappelijke verklaring behoorde niet meer tot de mogelijkheden. Door de staat van beleg in beide landen waren de telegraafverbindingen immers verbroken. Bijgevolg kon de Duitse gezant Müller niet meer overleggen met zijn landgenoten en moest hij zonder duidelijke afspraken naar Berlijn terugkeren. Daar kwam hij aan op 3 augustus, precies op het moment dat de Duitse socialisten overleg pleegden over de houding die ze zouden aannemen ten aanzien van de oorlogskredieten. Müller getuigde nog over zijn missie, maar hij kon niet verhelen dat de Fransen verkozen hun regering te steunen in geval ze werden aangevallen. Daarop mochten de afgevaardigden hun stem uitbrengen. Slechts veertien van hen, onder wie Haase, Luxemburg, Liebknecht en Mehring stemden tegen. Afwijken van de partijdici discipline lag blijkbaar zeer moeilijk in de SPD. Eenmaal de meerderheid haar beslissing had genomen, moesten de anderen die ook volgen. En zo kwam het dat een dag later, op 4 augustus 1914, alle 110 socialistische parlementsleden, onder wie ook Karl

Liebknecht, een ja-stem gaven in de Rijksdag. Namens zijn partij legde Haase nog een weifelende verklaring af. Daarin had hij het onder meer over de defensieve bedoelingen van zijn land. Toen de schending van het Belgische grondgebied even later aan de parlementsleden werd meegedeeld, reageerde echter niemand. Keizer Wilhelm II was zeer tevreden over de houding van de sociaaldemocraten. Partijen kende hij niet meer, zo verklaarde hij vanop het balkon van zijn residentie. Hij kende alleen nog Duitse broeders.³²

In Frankrijk verliep het niet anders, behalve dan dat er daar zelfs geen tegenkanting meer was. Tijdens zijn afscheidsrede op de begrafenis van Jaurès drukte CGT-kopstuk Jouhaux de hoop uit dat het Duitse volk zou ontwaken uit zijn boze droom en zich van de greep van zijn keizer en zijn jonkers zou ontdoen. De Franse arbeiders zouden hen daarbij helpen. 'Maar', zo verklaarde de vakbondsman nog: 'om de rechten van het Franse volk en de vrijheid te vergroten, en om de republiek tegen een laffe aanval te verdedigen, luidde zijn antwoord op het mobilisatiebevel: "Présent!"'³³ Daarmee was de 'Union sacrée' een feit. Op 4 augustus, toen de oorlogskredieten met unanimiteit van stemmen werden goedgekeurd, werd dat heilige nationale verbond definitief bezegeld in het parlement.

En hoe verliep het in het bescheiden België, dat op 2 augustus nog een ultimatum had ontvangen om vrije doorgang te verlenen aan de Duitse troepen die zich (uiteraard uit zelfverdediging) naar Frankrijk wilden begeven? In de vroege ochtend van 4 augustus 1914 kwam koning Albert I naar het Paleis der Natie om er tegenover de Verenigde Kamers een patriottische toespraak te houden: 'Er is slechts één partij, de partij van het Vaderland.' Daarna nam eerste minister de Broqueville in de Kamer het woord

Voorpagina van de krant *Vooruit* met de aankondiging van het Duitse ultimatum, 04/08/1914. (Amsab-ISG, Gent)

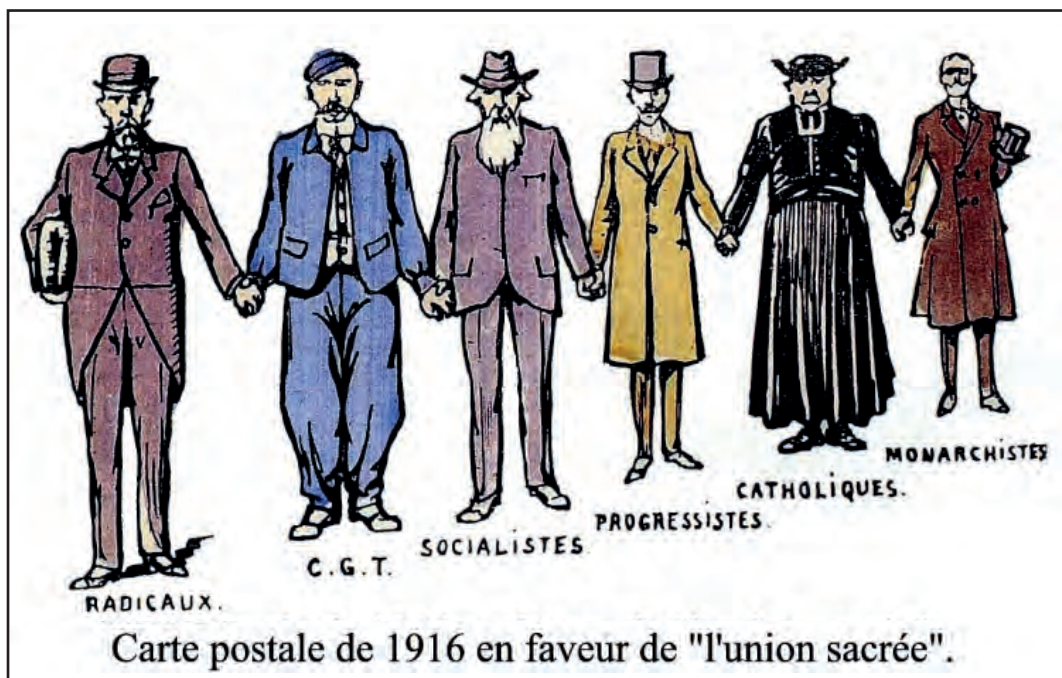
om de goedkeuring van de oorlogskredieten te vragen. Als doorslaggevend argument bracht hij het droevige nieuws dat diezelfde ochtend het grondgebied van het vaderland was geschonden. Het onmiddellijke gevolg was dat er twee nieuwe lichten miliciens moesten worden opgeroepen. Hij voegde er ander belangrijk nieuws aan toe: 'Ik heb de eer u te zeggen dat we een waardevolle steun hebben ontvangen van onze politieke tegenstanders, en staat u mij toe het te zeggen, ze hebben zich op indrukwekkende wijze bij ons aangesloten ...'³⁴ Dat was het moment waarop hij bekendmaakte dat de Koning Emile Vandervelde tot minister van Staat had benoemd. De kersverse minister had maar één ding te zeggen: 'J'accepte!' Toen het wetsontwerp over de oorlogskredieten daarna ter stemming kwam, wilde Emile Vandervelde in een stemverklaring uitleggen waarom de socialistische groep vóór zou stemmen. Hij verwees naar zijn eigen woorden die hij, met instemming van zijn socialistische collega's, in december 1911 had uitgesproken in de Kamer. Toen zei hij dat zijn partij geen nationale, maar een internationale partij was die tegen het militarisme streed en voor de gewapende natie was. Maar, zo had hij er toen aan toegevoegd, als België werd aangevallen, zouden de socialisten het land verdedigen. Meteen na die motie werd het wetsontwerp over de oorlogskredieten goedgekeurd. Alle 164 aanwezige volksvertegenwoordigers, onder wie ook Edward Anseele, gingen akkoord.³⁵ Een wijziging van het kiesrecht werd niet als voorwaarde gesteld.

Waren de plechtige eden gebroken?

In zijn artikel *Het gebroken verweer* uit 1986 citeerde de Brusselse hoogleraar Marcel Liebman Vanderveldes motivering voor de

goedkeuring van de oorlogsmiddelen. Uit zijn woorden leidde de historicus af dat de leider van de Belgische socialisten consequent volgens zijn eigen principes had gehandeld en steeds dezelfde gedragslijn had gevolgd. Het verwonderde Liebman dan ook niet dat de partij er uiteindelijk voor koos het land te verdedigen tegen een buitenlandse agressor. De historicus had het veel moeilijker met de gedweeheid waarmee de BWP tijdens de bezetting samenwerkte met de regering. In sommige (vooral Franstalige) partijkringen nam die steun extreme vormen aan: '[De partij, red.] trad niet alleen toe tot de regering, maar leefde ook de Union Sacrée, de Godsvrede, voorbeeldig na.' Liebman betitelde de houding van de Belgische socialisten zelfs als chauvinisme en '*jusqu'au boutisme*', een 'tot de laatste snik'-mentaliteit die ook binnen de Internationale tot uiting kwam.³⁶

Communistische denkers als Lenin en Luxemburg uitten nog veel hardere kritiek. De goedkeuring van de oorlogskredieten beschouwden zij als niet minder dan het bankroet van de sociaaldemocratie.³⁷ Lenin wees met een beschuldigende vinger naar de verschillende socialistische leiders, die hun beloften uit Bazel niet waren nagekomen en zich dus niet voldoende tegen de oorlog hadden verzet: 'Ze schaarden zich aan de zijde van hun militaire staf, van hun regering, van de bourgeoisie, tegen het proletariaat. Dit is een historische gebeurtenis van wereldformaat.'³⁸ Lenin ging ook dieper in op de vraag waarom sommigen ervoor kozen hun vaderland te verdedigen. Die neiging noemde hij 'sociaal chauvinisme'. Hij zag een verband met het zogenaamde opportunisme, een strekking die de sociaaldemocraten al tientallen jaren lang cultiveerden, en die steunde op het geloof dat een samenwerking tussen de klassen mogelijk was. Dat maakte

Postkaart waarop de Union Sacrée in Frankrijk wordt verbeeld. (<http://ww1blog.osborneink.com/?p=9971>)

de stap naar de verdediging van 'hun' land gemakkelijker. Bovendien werd de amorfe en verdeelde massa door middel van bedreiging en geweld gedwongen om met de burgerij samen te werken. Het vergrootte de groep van de opportunisten nog, wat de overstap van heel wat vroegere radicalen naar dat kamp verklaart. Zoals bekend was Lenin van oordeel dat de arbeidersklasse tot het bittere einde had moeten strijden. En zo voegde Luxemburg er, Marx citerend, aan toe: 'De nationale oorlog blijkt een heuse oplichterij te zijn waarmee de regering geen ander doel nastreeft dan de klassenstrijd te voorkomen.'³⁹

Slechts een minderheid van de Belgische socialisten behoorde echter tot de revolutionaire stroming. In zijn biografie van Emile Vandervelde schreef Robert Abs dat de meerderheid binnen de wet wilde blijven en van mening was dat het doel moest bereikt wor-

den door druk uit te oefenen op de regering. Dat had echter niet het gewenste effect, want de tegenstander voerde krachtig propaganda. Het patriotisme verwees naar bekende zaken uit het verleden: school, vaderland, vrijheid en gezag. Volgens de biograaf was het ondenkbaar dat Vandervelde en de leiders van de Tweede Internationale anders hadden kunnen handelen. Dat is misschien te betreuren, maar er is nooit bewezen dat het tegendeel mogelijk was. In dat verband dringt zich de volgende vraag op: zou de arbeidersklasse haar socialistische leiders gevolgd zijn als ze een algemene staking hadden afgekondigd in plaats van deel te nemen aan de verdediging van het grondgebied? Het socialisme stond nog maar in zijn kinderschoenen. Had de Tweede Internationale de arbeiders beter kunnen voorbereiden op wat er op hen afkwam?⁴⁰

Besluit

Waarom konden de socialisten de Eerste Wereldoorlog niet tegenhouden? Dat hadden ze tijdens het Congres van Bazel immers eenstemmig en ondubbelzinnig vooropgesteld. Er lagen verschillende scenario's op tafel, maar er was geen eensgezindheid over een concreet plan om het doel te bereiken. In de laatste fase van de moordende zomer van 1914 volgden de gebeurtenissen elkaar in hoog tempo op. Had de samenwerking tussen de socialistische organisaties uit de verschillende landen kunnen slagen als ze meer tijd hadden gekregen?⁴¹ Of was de vrees voor de mogelijke vernietiging van de eigen organisatie te groot, waardoor de strijd lust die ze in Bazel toonden, wegsmol als sneeuw onder de patriottische zon?⁴² Of hoopten de sociaaldemocraten door een vaderlandslievende houding aan te nemen meer uit de brand te kunnen slepen, namelijk de uiteindelijke realisatie van gelijkberechtiging en van politieke en sociale hervormingen?⁴³ Hoe dan ook bleef er op die beruchte dinsdag 4 augustus 1914 niets meer overeind van de plechtige beloften van het congres van Bazel. Vanuit dit perspectief bekeken liep de vredesactie van de Socialistische Internationale dus uit op een mislukking. Maar tegelijk moet erkend worden dat de talrijke buitenparlementaire pacifistische acties, die in gang werden gezet sedert het congres van Bazel, aan vele honderdduizenden gewone werkmensen de kans hebben gegeven om hun afschuw uit te spreken tegenover de moderne oorlogvoering. Deze mensen hebben in ieder geval een poging ondernomen om de slachting van de Eerste Wereldoorlog af te wenden.⁴⁴

- 1 Vincent SCHELTIENS, *Une infime minorité. Radicaal-links in België (1914-1921)*. In: *Brood & Rozen*, (2017)4, pp. 4-33.
- 2 Louis ARAGON, *Les Cloches de Bâle*, Zwitserland: Denoël, 1934, p. 294.
- 3 De oorspronkelijke Latijnse spreuk luidt: *Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*.
- 4 Louis ARAGON, *Les Cloches de Bâle*, Zwitserland: Denoël, 1934, p. 294.
- 5 Joris VAN PARYS, *Masereel, een biografie*, Antwerpen/Baarn: Houtekiet/De Prom, 1995, pp. 24-25, 45.
- 6 Bureau Socialiste International. Congrès Socialiste International extraordinaire tenu à Bâle les 24 et 25 novembre 1912. In: *Bulletin périodique*, (1912)10, p. 3. Het citaat is een vertaling uit het Frans.
- 7 Barbara TUCHMAN, *De Trotse Toren, een portret van de wereld in de jaren 1890-1914*, Amsterdam: Agon, 1966, pp. 557-562.
- 8 Barbara TUCHMAN, *De Trotse Toren [...]*, pp. 564-566.
- 9 Bureau Socialiste International [...], pp. 9-12.
- 10 Vladimir LENIN, *La faillite de la deuxième internationale*, 1915. Op: *Marxists*, <https://www.marxists.org/francais/lenin/works/1915/05/19150500.htm>, p. 5. Laatst geraadpleegd op 23/02/2021. Het citaat is een vertaling uit het Frans.
- 11 Guy VANSCHOENBEEK, *Leger en socialisme vóór de Eerste Wereldoorlog*. In: *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1979, p. 237.
- 12 Maarten VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland, de vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*, Tielt/Gent: Lannoo/Amsab, 2005, pp. 300, 315-316.
- 13 Guy VANSCHOENBEEK, *Leger en socialisme vóór de Eerste Wereldoorlog [...]*, p. 256.
- 14 Guy VANSCHOENBEEK, *Socialisten: gezellen zonder vaderland? De Belgische Werkliedenpartij en haar verhouding tot het 'vaderland België', 1885-1940*. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis (BTNG)*, 1997, p. 253.
- 15 Jan Willem STUTJE, *Hendrik De Man, Een man met een plan*, Kalmthout: Polis, 2018, p. 54.
- 16 Jan HUNIN, *Het enfant terrible Camille Huysmans 1871-1968*, Amsterdam: Meulenhoff/Kritak, 1999, p. 116.
- 17 Guy VANSCHOENBEEK, *Leger en socialisme vóór de Eerste Wereldoorlog [...]*, p. 229.
- 18 Geciteerd door Vanschoenbeek, zie: Guy VANSCHOENBEEK, *Socialisten: gezellen zonder vaderland? [...]*, 1997, p. 249.

- 19 Guy VANSCHOENBEEK, *Leger en socialisme vóór de Eerste Wereldoorlog* [...].
- 20 Jan Willem STUTJE, *Hendrik De Man* [...], p. 54; Guy VANSCHOENBEEK, *De wortels van de sociaaldemocratie in Vlaanderen, 1995, Antwerpen/Baarn: Hadewijch, Gent: Amsab, p. 63.*
- 21 *Vooruit*, 02/08/1914; *Vooruit*, 03/08/1914, geciteerd in: Willem DEDOBBELEER, *De Groot Oorlog bekeken door een pince-nez. Edward Anseele, het socialisme en de bezetting van Gent*, UGent, masterproef, 2007. Op: Ethesis, www.thesis.net/anseele/anseele.htm. Laatst geraadpleegd op 29/11/2020.
- 22 Servië, Bosnië-Herzegovina, Bulgarije, Roemenië, Noorwegen, Zweden en de VS ontbraken, zie: Emile VANDERVELDE, *La Belgique envahie et le socialisme international*, Parijs/Nancy: Berger/Levrault, 1917, p. 214; Barbara TUCHMAN, *De Trotse Toren* [...], p. 573.
- 23 Zie: Annie KRIEGEL & Jean-Jacques BECKER, *1914 La guerre et le mouvement ouvrier français*, Parijs: Armand Colin, 1964, p. 79.
- 24 Vertaling: 'Tegen het misdadige ophitsen van de oorlog.'
- 25 Barbara TUCHMAN, *De Trotse Toren* [...], p. 574; J. BOURDEAU, *Les Socialistes allemands - L'Internationale et la guerre. 1915*. Op: *Wikisource. Revue des Deux Mondes*, https://fr.m.wikisource.org/wiki/Les_Socialistes_allemands_-_L'E2%80%99Internationale_et_la_guerre. Laatst geraadpleegd op 11/04/2021; Alfred ROSMER, *Le mouvement ouvrier pendant la guerre. De l'Union Sacrée à Zimmerwald*, Parijs: Librairie du Travail, 1936, pp. 135-136, 159-168. Ook de Belg Corneel Mertens, secretaris van de Syndikale Kommissie, was bij dat overleg aanwezig en trad op als tolk.
- 26 Patrick DASSEN, *Sprong in het duister, Duitsland en de Eerste Wereldoorlog*, Amsterdam: Van Oorschot, 2014, pp. 26-49.
- 27 Emile VANDERVELDE, *La Belgique envahie* [...], p. 169; Joseph ROVAN, *Histoire de l'Allemagne*, Parijs: Seuil, 1994, p. 583; Patrick DASSEN, *Sprong in het duister* [...], pp. 81-90.
- 28 Roger MARTIN DU GARD, *De Thibaults deel 2*, Amsterdam: Meulenhoff, 2015, p. 463.
- 29 Barbara TUCHMAN, *De Trotse Toren* [...], p. 576; Robert ABS, *Emile Vandervelde*, Brussel: Labor, 1973, p. 154.
- 30 Jean MONDOT, *Le trop bref printemps de la première "amitié franco-allemande" avant 1914. Allemagne d'aujourd'hui*, 205(2013)2. Op: *Cairn.info*, <https://www.cairn.info/revue-allemande-d-aujourd'hui-2013-2-page-31.htm>. Laatst geraadpleegd op 10/04/2021.
- 31 Jan Willem STUTJE, *Hendrik De Man* [...], p. 60; Jan HUNIN, *Het enfant terrible Camille Huysmans* [...], p. 131; Hendrik DE MAN, 22/03/1931. Op: *Vossische Zeitung*, http://dfg-viewer.de/show?tx_dlf%5Bdouble%5D=1&tx_dlf%5Bid%5D=https%3A%2F%2Fcontent.staatsbibliothek-berlin.de%2Fzefys%2FSNP27112366-19310322-0-0-0-0.xml&tx_dlf%5Bpage%5D=4&tx_dlf%5Bpagegrid%5D=0&cHash=534d139bc5ed1e4a6dc7b20e1211bdd0. Laatst geraadpleegd op 04/04/2021; Alfred ROSMER, *Le mouvement ouvrier* [...], pp. 312-327.
- 32 Barbara TUCHMAN, *De Trotse Toren* [...], p. 577; Rainer TRAUB, *Der Sündenfall der SPD. 5 2013*. Op: *Der Spiegel Geschichte*, <https://www.spiegel.de/geschichte/spd-im-ersten-weltkrieg-wie-es-zur-kriegskredite-zustimmung-kam-a-976886.html>. Laatst geraadpleegd op 08/12/2020; Roger MARTIN DU GARD, *De Thibaults* [...], p. 631.
- 33 Annie KRIEGEL & Jean-Jacques BECKER, *1914* [...], p. 140.
- 34 *Annales parlementaires, séance d'ouverture du mardi 4 aout 1914*, Op: *De Kamer.be*, <https://www3.dekamer.be/digidocanha/K0029/K00292197/K00292197.PDF>. Laatst geraadpleegd op 24/03/2021.
- 35 Kamer van Volksvertegenwoordigers, 04/08/1914, <https://www3.dekamer.be/digidocanha/K0029/K00292197/K00292197.PDF>. Laatst geraadpleegd op 24/03/2021.
- 36 Marcel LIEBMAN, *Het gebroken verweer*. In: *De Nieuwe Maand*, (1986)8, p. 30; Maarten VAN GINDER-ACHTER, *Het rode vaderland* [...], p. 359.
- 37 Vladimir LENIN, *La faillite de la deuxième internationale en Luxemburg* [...]; Rosa LUXEMBURG, *La crise de la social-démocratie*, s.l.: L'Altiplano, 2009.
- 38 Vladimir LENIN, *La faillite de la deuxième internationale en Luxemburg* [...], p. 3.
- 39 Rosa LUXEMBURG, *La crise de la social-démocratie* [...], p. 190.
- 40 Robert ABS, *Emile Vandervelde* [...], p. 155.
- 41 Jean MONDOT, *Le trop bref printemps de la première "amitié franco-allemande"* [...], p. 21.
- 42 J. BOURDEAU, *Les Socialistes allemands - L'Internationale et la guerre. 1915* [...], p. 51.
- 43 Florian GREINER, *Die SPD im Ersten Weltkrieg - Kriegskredite, Burgfrieden und Spaltung der deutschen Sozialdemokratie*, Freiburg im Breisgau: Albert-Ludwigs-Universität, 2004.
- 44 Kevin J. CALLAHAN, *The International Socialist Peace Movement on the Eve of World War I Revisited: The Campaign of "War against War!" and the Basle International Socialist Congress in 1912*. In: *Peace & Change*, (2004)2, pp. 147-176.